

Όσα δεν παίρνει ο χρόνος: Διωγμοί, μαρτυρίες και πολιτιστική μνήμη

Αναστασία Στραβαρίδου
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.
anastasia.stravaridou22@gmail.com

Περίληψη

Το παρόν διδακτικό σενάριο προσεγγίζει το τραύμα του ξεριζωμού των χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 20ό αιώνα, με έμφαση στις γενοκτονικές πρακτικές, τις προφορικές μαρτυρίες και τη βιωματική ανάγνωση της μνήμης. Μέσα από την ανάλυση ιστορικών πηγών, την ψηφιακή αφήγηση και τη δημιουργική σύνθεση, οι μαθητές/τριες καλούνται να κατανοήσουν σε βάθος τις έννοιες του διωγμού, της γενοκτονίας και της εθνοκάθαρσης, να συσχετίσουν ιστορικά φαινόμενα με τη σύγχρονη πραγματικότητα και να καλλιεργήσουν δεξιότητες ενσυναίσθησης, συνεργασίας και δημιουργικής έκφρασης. Το σενάριο εφαρμόστηκε στη Γ' Λυκείου, στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας Γενικής Παιδείας, αλλά έχει δυνατότητα προσαρμογής και σε άλλες τάξεις.

Λέξεις-κλειδιά: Προφορική Ιστορία, Ψηφιακή Αφήγηση, Ιστορική Μνήμη.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα διδακτική πρόταση αποσκοπεί στην ενίσχυση της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/τριών μέσω της διερεύνησης του φαινομένου του ξεριζωμού των χριστιανικών πληθυσμών της Μικράς Ασίας κατά τον 20ό αιώνα. Μέσα από τη μελέτη ιστορικών πηγών, προφορικών μαρτυριών, ψηφιακών αφηγήσεων και οπτικοακουστικού υλικού, οι μαθητές/τριες καλούνται να εμβυθύνουν στις συνέπειες των διωγμών, της γενοκτονίας και της προσφυγιάς. Η χρήση αυθεντικού υλικού, καθώς και η αξιοποίηση σύγχρονων παιδαγωγικών εργαλείων όπως η ψηφιακή αφήγηση και το radlet, προσφέρουν ποικιλία προσεγγίσεων -η οποία υιοθετεί τις αρχές της διαφοροποιημένης διδασκαλίας- και ενισχύουν τον βιωματικό και συναισθηματικό χαρακτήρα της μάθησης. Το παρόν διδακτικό σενάριο εφαρμόστηκε στην τάξη της Γ' Λυκείου στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας Γενικής Παιδείας κατά το σχολικό έτος 2024-2025 και οι μαθητές/τριες προχώρησαν στη σύνθεση εργασιών εμπνευσμένων/ες από το σενάριο.

2. Στοιχεία εφαρμογής

- Βαθμίδα Εκπαίδευσης: Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση.
- Τάξη: Γ' Λυκείου (με δυνατότητα προσαρμογής σε Γ' Γυμνασίου ή στις άλλες τάξεις του Λυκείου στο πλαίσιο πολιτιστικών δράσεων).
- Μάθημα: Ιστορία Γενικής Παιδείας.
- Χρονολογία εφαρμογής: 2024–2025.
- Διάρκεια εφαρμογής: 3 έως 4 διδακτικές ώρες (ανάλογα με τη δυνατότητα ενσωμάτωσης του σταδίου της φυσικής ή εικονικής επίσκεψης σε μουσείο).

3. Στόχοι-Επιδιώξεις

3.1. Γνωστικοί στόχοι

Οι μαθητές/τριες αναμένεται να:

- Διακρίνουν τις έννοιες «γεννοκτονία», «εθνοκάθαρση» και «διωγμός» και να τις συνδέσουν με ιστορικά παραδείγματα.
- Κατανοήσουν τα αίτια και τις συνέπειες των διωγμών των χριστιανικών πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.
- Αναλύσουν προφορικές μαρτυρίες και ιστορικά τεκμήρια σχετικά με τον ξεριζωμό και τις εμπειρίες των προσφύγων.
- Εντοπίσουν τον ρόλο της μνήμης και της πολιτιστικής κληρονομιάς στη διαμόρφωση της ιστορικής ταυτότητας.

3.2. Δεξιότητες

Οι μαθητές/τριες αναμένεται να:

- Ερμηνεύσουν ιστορικές και προφορικές πηγές.
- Συνεργαστούν για την παραγωγή ψηφιακού και δημιουργικού περιεχομένου.
- Χρησιμοποιήσουν ψηφιακά εργαλεία (π.χ. Padlet, Canva, PowerPoint) για την παρουσίαση εργασιών.
- Αναπτύξουν αφηγηματικές και καλλιτεχνικές δεξιότητες μέσα από δραστηριότητες δημιουργικής γραφής, ψηφιακής αφήγησης κ.ά.

Οι μαθητές/τριες αναμένεται να:

- Εκτιμήσουν τη σημασία της ιστορικής μνήμης και της διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- Καλλιεργήσουν ενσυναίσθηση, αμφισβητώντας στερεότυπα και εθνικιστικές αφηγήσεις.
- Αντιληφθούν τον ρόλο της τέχνης και της αφήγησης στην κατανόηση της ιστορικής πραγματικότητας και του τραύματος του ξεριζωμού.
- Διαμορφώσουν στάσεις υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ειρήνης.

4. Μεθοδολογία της διδασκαλίας

Το σενάριο βασίζεται σε σύγχρονες παιδαγωγικές προσεγγίσεις και δίνεται έμφαση στη συνεργατική, βιωματική και πολυτροπική μάθηση. Πιο συγκεκριμένα, αξιοποιούνται οι παρακάτω προσεγγίσεις-τεχνικές:

- Ομαδοσυνεργατική μέθοδος: Οι μαθητές/τριες εργάζονται σε ομάδες για την ανάλυση ιστορικών και ποικίλων πηγών αλλά και για τη δημιουργία εργασιών.
- Διερεύνηση ιστορικών πηγών και προφορικών μαρτυριών: Οι μαθητές/τριες παρουσιάζουν, επεξηγούν και αναλύουν ιστορικές πηγές διαφόρων μορφών και προχωρούν στη σύνθεση συμπερασμάτων.
- Χρήση Τ.Π.Ε.: Το διδακτικό σενάριο ενσωματώνει ψηφιακά εργαλεία, προκειμένου οι μαθητές/τριες να επιδοθούν σε ερευνητικές, αφηγηματικές και δημιουργικές εργασίες (Padlet, Canva, διαδραστικά βίντεο κ.λπ.).
- Ψηφιακή αφήγηση: Οι μαθητές/τριες έρχονται σε επαφή με αληθινές μαρτυρίες προσφύγων μέσω ψηφιακής αφήγησης χαρακτήρα (προσφυγοπούλας), προκειμένου να ευαισθητοποιηθούν για το φαινόμενο της προσφυγιάς, να απαντήσουν σε ερωτήσεις ενσυναίσθησης και συμβολισμών και να προβούν σε δραστηριότητες ταύτισης.
- Βιωματικές τεχνικές: Οι μαθητές/τριες αναλύουν συμβολισμούς (αλληγορικό βίντεο, στίχοι τραγουδιού, αυθεντικά εκθέματα) και -ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους- επιλέγουν ανάμεσα σε δραστηριότητες δραματοποίησης, καλλιτεχνικής έκφρασης και σύνθεσης, δημιουργικής γραφής, ανάληψης ρόλου ρεπόρτερ ή ιστορικού κ.ά.

5. Διδακτικό υλικό

5.1. Μορφή

Η μορφή του διδακτικού υλικού είναι πολυτροπική, πολυαισθητηριακή, προκειμένου να ανταποκρίνεται σε διαφορετικές μαθησιακές ανάγκες και να ικανοποιεί ποικίλα μαθησιακά συλ. Πιο συγκεκριμένα, το διδακτικό υλικό περιλαμβάνει:

- Ιστορικές πηγές (κειμενικές, προφορικές μαρτυρίες, τεκμήρια-εκθέματα μουσείου, εικαστικές).
- Μαρτυρίες Μικρασιατών προσφύγων.
- Βραβευμένα βίντεο (π.χ. «Το κορίτσι με τα κρίνα» ή/και “animated” βίντεο για τη Μικρασιατική Καταστροφή).
- Ψηφιακή αφήγηση (Padlet με αφήγηση της προσφυγοπούλας Νίκης βασισμένη σε αληθινές μαρτυρίες προσφύγων).
- Εκθεσιακό υλικό από μουσεία (εικόνες, περιγραφές αντικειμένων).
- Φύλλα εργασίας.
- Τραγούδι «Αστερομάτα» (συμβολική χρήση) ή η ιστορία της Ποντιοπούλας.

5.2. Περιεχόμενο

Το παρόν διδακτικό σενάριο πραγματεύεται το ιστορικό πλαίσιο των διωγμών των Ποντίων και των Μικρασιατικών χριστιανικών πληθυσμών γενικότερα με έμφαση στην προσωπική και συλλογική μνήμη μέσα από ιστορικές πηγές, μουσειακά αντικείμενα και μαρτυρίες. Ειδικότερα, διακρίνονται οι έννοιες «διωγμός», «εθνοκάθαρση» και γενοκτονία», αναλύονται οι αιτίες και οι μέθοδοι υλοποίησης του ξεριζωμού των χριστιανικών πληθυσμών και επιχειρείται μία σύνδεση με το παρόν και με την ανάδειξη της σημασίας διατήρησης της ιστορικής μνήμης. Επιπλέον, προσεγγίζονται οι έννοιες του τραύματος, της ταυτότητας και της ιστορικής συνέχειας με εστίαση στην προφορική ιστορία, τη δημιουργική γραφή, αλλά και την τέχνη ως φορέα της ιστορικής μνήμης.

5.3. Διδακτική χρήση

Μέσα από ποικίλες δραστηριότητες ενισχύεται η ανάλυση ιστορικών γεγονότων με βιωματικό τρόπο, η ιστορική πραγματικότητα ερμηνεύεται μέσω διαφορετικών ειδών λόγου και τεκμηρίων, προάγεται η αφηγηματική και δημιουργική σκέψη και ενεργοποιείται η προσωπική σύνδεση με την ιστορική εμπειρία.

6. Παρουσίαση των δραστηριοτήτων

Οι δραστηριότητες του σεναρίου είναι δομημένες έτσι, ώστε να ενεργοποιούν τόσο τη γνωστική κατανόηση όσο και τη συναισθηματική εμπλοκή των μαθητών/τριών, προσφέροντας δυνατότητα επιλογής ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους και τον τρόπο μάθησής τους:

6.1. Διερεύνηση και ανάλυση

- Ανάλυση όρων: «διωγμός», «γενοκτονία», «εθνοκάθαρση» μέσα από ιστορικές πηγές.
- Ανίχνευση ιστορικών παραδειγμάτων με εστίαση στον ξεριζωμό των Ελλήνων της Μικράς Ασίας.
- Εργασία με αποσπάσματα μαρτυριών και εικόνες εκθεμάτων από μουσεία Μικρασιατικού Ελληνισμού.

6.2. Βιωματικές δραστηριότητες

- Παρακολούθηση του βίντεο «Το κορίτσι με τα κρίνα»: συμβολική ανάλυση και δημιουργικός αναστοχασμός.
- Σύνδεση με το τραγούδι «Αστερομάτα»: ανάλυση στίχων, καλλιτεχνικές δραστηριότητες (ζωγραφική, χορογραφία, θεατρικό δρώμενο).
- Δημιουργία φανταστικής αφήγησης από την οπτική ενός πρόσφυγα ή ενός αντικειμένου.
- Δραματοποίηση της φυγής (προαιρετικά και ανάλογα με τα ενδιαφέροντα των μαθητών/τριών) και επιλογή αντικειμένων με συμβολικό χαρακτήρα.

6.3. Ψηφιακή αφήγηση

- Αλληλεπίδραση με Padlet ψηφιακής αφήγησης (<https://padlet.com/anastasiastavridou22/padlet-hby0bb2z5p5h3jc9>) με πρωταγωνίστρια την προσφυγοπούλα Νίκη, που αφηγείται την εμπειρία της με αφορμή εικονικά εκθέματα-τεκμήρια.
- Δραστηριότητες ταύτισης, σύνθεσης και δημιουργικής απεικόνισης («τι θα έπαιρνα στη βαλίτσα μου», «τι θα έλεγα – αισθανόμουν - σκεφτόμουν αν ήμουν η Νίκη»).

6.4. Δημιουργικές και ψηφιακές εργασίες

Οι μαθητές/τριες επιλέγουν ανάμεσα σε:

- Συνέντευξη με μέλος οικογένειας με προσφυγική καταγωγή ή/και podcast.
- Διαδραστική αφίσα με χρήση Canva/Genial.ly: παρουσίαση αντικειμένων, μαρτυριών και εικονικής «μουσειακής εμπειρίας».
- Podcast ή αφήγηση σε μορφή ημερολογίου ή μονόλογου πρόσφυγα.
- Βίντεο/παρουσίαση με θέμα: «Μήνυμα από το παρελθόν για το μέλλον» (μηνύματα-μαρτυρίες).
- Εικαστική δημιουργία ή δημιουργική γραφή εμπνευσμένη από το υλικό του μαθήματος.
- Καλλιτεχνικές συνθέσεις-δημιουργίες (ζωγραφική, σύνθεση μελωδίας, χορογραφία, δρώμενο) με βάση τα ενδιαφέροντα των μαθητών/τριών.

7. Τα διδακτικά βήματα

Η πορεία του μαθήματος οργανώνεται σε τέσσερις βασικές φάσεις και μία προαιρετική.

7.1. Α' Φάση: Εισαγωγή-Αφόρμηση (15–20 λεπτά)

- Διατύπωση αρχικών ερωτήσεων (π.χ. «Είναι κάποιος από εσάς απόγονος προσφύγων;», «Γνωρίζετε κάποιον που έχει προσφυγική καταγωγή;»).
- Προβολή του βίντεο «Το κορίτσι με τα κρίνα». Συζήτηση γύρω από τα συναισθήματα που προκαλεί, τον συμβολισμό της μνήμης και τη γυναικεία φιγούρα ως φορέα ιστορικής εμπειρίας.
- Εναλλακτικά: προβολή του “animated” βίντεο της Μικρασιατικής Καταστροφής ή αφήγηση αποσπάσματος από μαρτυρία ή προβολή εικόνων εκθεμάτων με συμβολικό περιεχόμενο.

7.2. Β' Φάση: Επεξεργασία ιστορικών πηγών και παρουσίαση συμπερασμάτων (60 - 70 λεπτά)

Οι μαθητές/τριες χωρίζονται σε ομάδες και μελετούν ιστορικές πηγές, εικόνες, εκθέματα μουσείου και μαρτυρίες (παρέχονται φύλλα εργασίας με ερωτήσεις) και στη συνέχεια παρουσιάζουν τα ευρήματά τους στην ολομέλεια της τάξης. Πιο συγκεκριμένα.

7.2.1. Φύλλα Εργασίας και διδακτικοί στόχοι ανά ομάδα

Ομάδα Α-Φύλλο Εργασίας 1:

Τίτλος: «Σύγκριση των όρων διωγμός-εθνοκάθαρση-γενοκτονία»

Διδακτικοί Στόχοι:

- Να αναγνωρίσουν τις σημασιολογικές διαφορές των εννοιών.
- Να ταξινομήσουν παραδείγματα σε αντίστοιχες κατηγορίες.
- Να αξιολογήσουν τις επιπτώσεις της νομικής κατηγοριοποίησης.
- Να ερμηνεύσουν κριτικά τις ομοιότητες και διαφορές των όρων.

Ομάδα Β-Φύλλο Εργασίας 2:

Τίτλος: «Εθνικισμός και διωγμοί: αιτίες και εφαρμογή»

Διδακτικοί Στόχοι:

- Να εντοπίσουν τις αιτίες των διωγμών.
- Να αναλύσουν την πολιτική των Νεότουρκων.
- Να συγκρίνουν τις αφηγηματικές στρατηγικές και πρακτικές βίας.
- Να διατυπώσουν κρίσεις για την πρόθεση και τη μεθοδολογία των εγκλημάτων.

Ομάδα Γ-Φύλλο Εργασίας 3:

Τίτλος: «Προφορικές μαρτυρίες και αντικείμενα μνήμης»

Διδακτικοί Στόχοι:

- Να αναγνωρίσουν τη συναισθηματική αξία των αντικειμένων.
- Να αναπτύξουν ενσυναίσθηση και δημιουργική σκέψη.
- Να αφηγηθούν προσωπικές εμπειρίες/φантаστικά σενάρια ως πρόσφυγες.
- Να εκφραστούν μέσω της τέχνης και της γραφής για τη μνήμη.

Ομάδα Δ-Φύλλο Εργασίας 4:

Τίτλος: «Συνέπειες και τρόποι αποτροπής παρόμοιων εγκλημάτων»

Διδακτικοί Στόχοι:

- Να περιγράψουν τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές συνέπειες των γενοκτονιών.
- Να συζητήσουν τη σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Να προτείνουν τρόπους πρόληψης στο σχολικό και κοινωνικό επίπεδο.
- Να οργανώσουν μία συμβολική δράση μνήμης ή ευαισθητοποίησης.

Δείτε στο παράρτημα τα φύλλα εργασίας με δυνατότητα προσαρμογής ανάλογα με τις ανάγκες των μαθητών/τριών.

7.3. Γ' Φάση: Ψηφιακή αφήγηση-radlet «Η βαλίτσα της Νίκης» (45 λεπτά)

Ο/Η εκπαιδευτικός προβάλλει το Padlet με αφήγηση και δραστηριότητες. Οι μαθητές/τριες «μπαίνουν στον ρόλο» της Νίκης και απαντούν σε ενσυναισθητικές και συμβολικές ερωτήσεις: π.χ. τι θα έπαιρναν μαζί τους, ποιο έκθεμα τους συγκίνησε περισσότερο, ποιος είναι ο συμβολισμός που κρύβεται πίσω από ένα έκθεμα κ.ά. Στη συνέχεια ακολουθεί συζήτηση και αναστοχασμός για τη σημασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και της διατήρησης της μνήμης.

7.4. Δ' Φάση: Δημιουργική εργασία-Σύνθεση και παρουσίαση (40–60 λεπτά ή κατά προτίμηση ως εργασία για το σπίτι)

Οι ομάδες επιλέγουν και δημιουργούν ένα τελικό έργο, το οποίο παρουσιάζουν στην ολομέλεια της τάξης και το αναρτούν σε radlet ή εκπαιδευτική πλατφόρμα. Επιλέγουν μία δραστηριότητα από τις παρακάτω ή προτείνουν δική τους:

- Συνέντευξη από προγόνους με προσφυγική καταγωγή ή/και podcast,
- Αφίσσα ή βίντεο ή παρουσίαση σχετικά με τις θεματικές του σεναρίου,

- Φανταστικό ημερολόγιο ή αφήγηση (το ημερολόγιο του πρόσφυγα, αφήγηση από την οπτική ενός πρόσφυγα ή ενός αντικειμένου-εκθέματος),
- Καλλιτεχνική σύνθεση με έναυσμα το υλικό του σεναρίου (μουσική, ζωγραφική, θεατρική παντομίμα).
- Παραδοσιακές Μικρασιατικές συνταγές ή/και γλυκά.
- Δείτε στο παράρτημα ενδεικτικές εργασίες μαθητών/τριών που υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο της εφαρμογής του σεναρίου.

7.5. Ε' Φάση (προαιρετική): Φυσική ή εικονική επίσκεψη σε μουσείο (διάρκεια: 1 ώρα ή εκτός ωρολόγιου προγράμματος)

Αν υπάρχει η δυνατότητα, πραγματοποιείται επίσκεψη σε Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού της περιοχής (π.χ. Μουσείο Μικρασιατικού Ελληνισμού «Φιλιώ Χαϊδεμένου» ή Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού του Αιγάλεω ή σε οποιονδήποτε σχετικό χώρο κοντά στην περιοχή των μαθητών/τριών). Οι μαθητές/τριες συζητούν με τον/την επιμελητή/τρια του μουσείου ή τον/την ξεναγό και συνδέουν τις αφηγήσεις με αυθεντικά εκθέματα που «κουβαλούν» τις ιστορίες τους. Εναλλακτικά μπορεί να γίνει εικονική ξενάγηση με παρουσίαση εκθεμάτων και δραστηριότητα ταύτισης μαρτυριών με αντικείμενα.

8. Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση στο παρόν σενάριο είναι προσανατολισμένη στην ενεργό συμμετοχή και κριτική επεξεργασία της ιστορικής γνώσης και περιλαμβάνει τα παρακάτω τρία στάδια εκ των οποίων το τελευταίο μπορεί να παραλειφθεί, αν δεν επαρκεί ο χρόνος.

8.1. Αξιολόγηση κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας

- Παρατήρηση της συμμετοχής στις ομαδικές δραστηριότητες.
- Καταγραφή του βαθμού κατανόησης μέσα από τις απαντήσεις στα φύλλα εργασίας.
- Παρακολούθηση της εμπλοκής και της ποιότητας διαλόγου στις φάσεις αναστοχασμού και παρουσίασης.

8.2. Τελική αξιολόγηση (ομαδική ή ατομική)

- Δημιουργική εργασία (βίντεο, αφίσα, αφήγηση, padlet) με βάση τα θέματα: μνήμη, ξεριζωμός, συμβολισμοί.
- Συμμετοχή στον αναστοχασμό γύρω από τη σημασία της ιστορικής μνήμης (Ομάδα Ε).
- Ανάρτηση υλικού σε padlet ή παρουσίαση στην τάξη/έκθεση.

8.3. Αυτοαξιολόγηση

Ερωτηματολόγιο αναστοχασμού:

- Τι με συγκίνησε περισσότερο;
- Τι έμαθα που δεν ήξερα;
- Πώς σχετίζεται αυτό με τη σημερινή κοινωνία;

Η αξιολόγηση στοχεύει όχι μόνο στη γνώση, αλλά και στην καλλιέργεια ενσυναίσθησης, ιστορικής συνείδησης και υπεύθυνης στάσης απέναντι στην πολιτιστική κληρονομιά και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Andreopoulos, G. J. (2025). Ethnic cleansing. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/ethnic-cleansing>

- Andreopoulos, G. J. (2025). Genocide. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/genocide>
- Malkidis, T. S. (2023). The Greek Genocide and Smyrna's catastrophe: An overview. *International Journal of Armenian Genocide Studies*, 8(1), 73–82.
- Naimark, N. M. (2002). *Fires of hatred: Ethnic cleansing in twentieth-century Europe*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Αγτζίδης, Β. (2015). *Μικρά Ασία: Ένας οδυνηρός μετασχηματισμός (1908-1923)*. Αθήνα: Παπαδόπουλος.
- Βεργέτη, Μ. (1992). Η ποντιακή ταυτότητα της τρίτης γενιάς. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 91–108. Ανακτήθηκε από <https://doi.org/10.12681/deltiokms.131>
- Δασκαλάκη, Κ., & Κουτούλιας, Ι. (2022). *Ξεκλειδώνοντας μνήμες Μικρασιατών*. Αθήνα: Εκπαιδευτικά Νέα.
- Ενεπεκίδης, Π. Κ. (1996). *Η γενοκτονία στον Εύξεινο Πόντο: Διπλωματικά έγγραφα από τη Βιέννη (1909–1918)*. Θεσσαλονίκη: Εύξεινος Λέσχη.
- Κυνηγόπουλος, Π. (1919). *Έκθεση για τους εκτοπισμούς*. Αθήνα: Αρχείο Ποντιακών Σπουδών.
- Κυριακίδης, Θ., Χατζηκυριακίδης, Κ., Μισολίδης, Ν., & Τοπαλίδου, Μ. (2024). *Διδάσκοντας την Ιστορία του Πόντου: Βιβλίο του καθηγητή*. Αθήνα: Έδρα Ποντιακών Σπουδών Α.Π.Θ.
- Μεϊχανετσίδης, Β. Θ. (2014). Τι είναι γενοκτονία και τι εθνοκάθαρση; *Το Κουτί της Πανδώρας*. Ανακτήθηκε από <https://www.koutipandoras.gr/article/ti-einai-genoktonia-kai-ti-ethnokatharsi-deite-ti-leei-o-oie-kai-oi-eidikoi/>
- ΟΗΕ. (2024). *Καταστατικός Χάρτης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Ανακτήθηκε από <https://unric.org/el/ανθρωπινα-δικαιωματα-2/>
- Τσιρκινίδης, Σ. (1986). *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου: Ντοκουμέντα και μαρτυρίες*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Δικτυογραφία

- Wikipedia (2024). *Γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου*. Ανακτήθηκε από https://el.wikipedia.org/wiki/Γενοκτονία_των_Ελλήνων_του_Πόντου
- Wikipedia (2025). *Διωγμός*. Ανακτήθηκε από <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CE%B9%CF%89%CE%B3%CE%BC%CF%8C%CF%82>
- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, (2024). Ανακτήθηκε από https://www.ime.gr/chronos/13/gr/general/gallery/foreign_policy/069.html
- Περιφερειακό Κέντρο Πληροφόρησης του ΟΗΕ, (2024). Ανακτήθηκε από <https://unric.org/el/%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%8E%CF%80%CE%B9%CE%BD%CE%B1%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-2/>

Παράρτημα

- Φύλλα εργασίας: https://docs.google.com/document/d/1qdGGkw1GhqC62pAva_m-7OtF8R8uE88LIPEq8tMlr4M/edit?usp=sharing
- Ψηφιακή αφήγηση: <https://padlet.com/anastasiatravaridou22/padlet-hby0bb2z5p5h3jc9>
- Ενδεικτικές εργασίες μαθητών/τριών: <https://padlet.com/anastasiatravaridou22/padlet-oj0w6s8sot5md8hl>

